

The Role of Western Sanctions in Strengthening Economic Relations between Iran and Russia and Their Orienting to the East

Hamid Ramazanpour ¹, Majid Tavassoli ^{2✉}, Kayhan Barzegar ³

1. PhD Student in International Relations, Department of Political Science and International Relations, Faculty of Political Science and International Relations, Islamic Azad University, Science and Research Branch, Tehran, Iran. Email: hamid.ramezanpour9685@iau.ir
2. Corresponding Author, Professor of Political Science, Department of Political Science and International Relations, Faculty of Political Science and International Relations, Islamic Azad University, Science and Research Branch, Tehran, Iran. Email: m-tavassoli@srbiau.ir
3. Professor of International Relations, Department of Political Science and International Relations, Faculty of Political Science and International Relations, Islamic Azad University, Science and Research Branch, Tehran, Iran. Email: K-barzegar@srbiau.ac.ir

Article Info

ABSTRACT

Article type:

Research Article

Article history:**Received:** 04 Nov 2024**Received in revised form:** 05 May 2025**Accepted:** 07 Jul 2025**Published online:** 04 Sep 2025**Keywords:**Sanctions regime,
West,
Iran,
Russia,
Looking East,
Corridor diplomacy.

This study examines the impact of Western economic sanctions against Iran and Russia and their role in strengthening the two countries' orientation towards the East. The main question is how and in what areas these sanctions have increased economic and political cooperation between Tehran and Moscow and led them to engage more with China, the Eurasian Economic Union, and other non-Western regional institutions. The research hypothesis states that Western sanctions have pushed Iran and Russia towards a common economic and political strategy to deal with the challenges posed by external pressures and have strengthened their relations in areas such as energy, trade, technology, and regional cooperation with the East. The theoretical framework of the study is based on the theory of sanctions regime in international political economy relations, which explains how economic pressures can create unintended consequences such as the formation of coalitions and strategic convergence. The research method is mixed (qualitative-quantitative); In the qualitative part, content analysis of documents, official reports, and scientific sources was used, and in the quantitative part, statistical data on trade and investment between the two countries were used to measure changes after the imposition of sanctions. The findings show that although the sanctions have created serious economic restrictions, they have also provided a platform for increasing strategic cooperation and diversifying relations with the East.

Cite this article: Ramazanpour, H., Tavassoli, M., Barzegar, K. (2026). The Role of Western Sanctions in Strengthening Economic Relations between Iran and Russia and Their Orienting to the East. *International Political Economy Studies*, 8 (2), 147-167. <http://doi.org/10.22126/ipes.2025.11998.1737> (in Persian).

© The Author(s).

DOI: <http://doi.org/10.22126/ipes.2025.11998.1737>

Publisher: Razi University

1. Introduction

The imposition of extensive Western sanctions against Iran and Russia has triggered a profound reconfiguration of their foreign economic strategies, pushing both countries to adopt a more pronounced eastward orientation. This study examines how sanctions—originally intended to isolate these states and diminish their geopolitical influence—have instead stimulated closer bilateral cooperation between Tehran and Moscow and accelerated their engagement with non-Western regional organizations, particularly China, the Eurasian Economic Union (EAEU), and other multilateral frameworks in Asia. The central research question guiding this inquiry is how Western sanctions have shaped Iran–Russia relations in concrete economic, political, and technological domains, and to what extent these pressures have fostered strategic convergence around the idea of “Looking East.”

The hypothesis underpinning this study argues that sanctions, while undeniably constraining economic growth and access to global financial markets, simultaneously create unintended consequences that favor coalition-building and policy alignment among targeted states. By obstructing access to Western technology, energy markets, and banking systems, sanctions effectively drive sanctioned states to seek alternative partners, develop indigenous capabilities, and explore innovative trade mechanisms. For Iran and Russia, this dynamic has translated into expanding joint ventures in the energy sector, enhancing trade through non-dollar payment systems, cooperating in high-tech domains, and advancing regional connectivity projects such as the International North–South Transport Corridor (INSTC).

2. Theoretical Framework

The theoretical framework is grounded in the literature on sanctions regimes within the field of international political economy. This approach emphasizes the paradoxical effects of sanctions, demonstrating how coercive economic measures can unintentionally stimulate the very alliances and strategic realignments they are meant to prevent. Specifically, the sanctions regime imposed by the United States and its European allies against Iran (in response to its nuclear program) and Russia (following the annexation of Crimea in 2014 and the invasion of Ukraine in 2022) has created overlapping areas of vulnerability. These shared vulnerabilities have become the basis for strengthening bilateral trust and cooperation. By analyzing this process, the research contributes to the broader debate on the efficacy of sanctions as instruments of foreign policy.

3. Research Methodology

Methodologically, the study employs a mixed-methods design. The qualitative dimension is based on content analysis of primary sources, including official government reports, joint declarations, and policy statements, as well as secondary sources such as academic literature and policy analyses. This is complemented by a quantitative dimension that utilizes statistical data on trade flows, investment trends, and technological cooperation between Iran and Russia before and after the imposition of intensified sanctions. Triangulating these sources allows for a more nuanced understanding of the extent to which sanctions have reconfigured bilateral relations and prompted eastward alignment.

4. Findings and Results

The findings indicate several important patterns. First, sanctions have accelerated the institutionalization of Iran–Russia economic ties. Trade between the two countries has increased significantly since 2014, with agricultural products, machinery, and petrochemicals emerging as key areas of exchange. Russia’s role as both a supplier of essential commodities and a partner in infrastructure development has grown markedly. Second, energy cooperation has expanded, as evidenced by joint exploration projects, oil

swap agreements, and Russian investments in Iranian energy infrastructure.

Given that both countries are major energy exporters, their cooperation represents a strategic hedge against exclusion from Western-dominated energy markets. Third, financial and technological collaboration has intensified. Both states have sought to bypass Western-dominated payment systems such as SWIFT by experimenting with national currencies, bartering, and digital payment platforms. Additionally, they have embarked on collaborative ventures in sectors such as nuclear energy, satellite technology, and cybersecurity—fields in which they seek to reduce dependence on Western providers.

A further dimension of the research highlights the geopolitical ramifications of sanctions-induced cooperation. Both Iran and Russia have become increasingly active in regional organizations that provide platforms for non-Western cooperation. Iran's accession to the Shanghai Cooperation Organization (SCO) and its deepening involvement in the EAEU are clear indicators of this trend. Russia, facing prolonged isolation from Europe, has simultaneously pivoted to Asia, strengthening ties with China and Central Asian states. Iran has aligned with this trajectory, promoting regional connectivity initiatives that enhance trade routes linking the Persian Gulf, Central Asia, and Russia. In this sense, sanctions have not only fostered bilateral cooperation but also accelerated the construction of a broader Eurasian economic and political space that seeks to counterbalance Western hegemony.

Nevertheless, the study also acknowledges the limitations and risks inherent in this eastward turn. Despite increasing cooperation, Iran and Russia face structural asymmetries in their relationship. Russia, with its larger economy and greater access to global markets through its partnership with China, enjoys more bargaining power, while Iran continues to grapple with deeper isolation due to the severity of U.S. sanctions. Moreover, overreliance on China as an alternative economic partner risks creating new dependencies that could constrain Iran's and Russia's long-term strategic autonomy. In addition, the practical implementation of eastward strategies is hindered by logistical, financial, and infrastructural challenges, including underdeveloped transport corridors and limited institutional capacity to sustain high levels of trade.

From a broader theoretical perspective, the research underscores the paradox of sanctions as a policy tool. While intended to weaken adversarial states by restricting access to resources and markets, sanctions often catalyze processes of adaptation and innovation. They incentivize sanctioned countries to diversify their partnerships, promote self-reliance, and forge strategic alignments that erode the dominance of Western-led economic structures. For Iran and Russia, the shared experience of exclusion has fostered a pragmatic partnership that transcends mere economic cooperation and encompasses strategic, political, and cultural dimensions. Both governments increasingly frame their cooperation in civilizational and ideological terms, presenting themselves as defenders of a multipolar world order against what they perceive as Western unilateralism.

5. Conclusion

In conclusion, the study demonstrates that Western sanctions have functioned as both a constraint and a catalyst for Iran–Russia relations. While they undeniably impose heavy economic burdens, sanctions have also deepened bilateral cooperation, encouraged diversification toward Eastern partners, and accelerated the construction of a Eurasian alternative to Western-centric globalization. The Iran–Russia case thus provides an illustrative example of the unintended consequences of coercive economic policies. The evidence suggests that sanctions, rather than achieving their intended goal of isolation, may contribute to the emergence of new regional blocs and strategic alignments that reshape the global balance of power.

Ethical Considerations

Not applicable

Funding

Not applicable

Conflict of interest

The authors declare no conflict of interest

دانشگاه رازی

ISSN: 2676-587X

مطالعات
اقتصاد بین الملل

نقش تحریم‌های غرب در تقویت روابط اقتصادی ایران و روسیه و گرایش آن‌ها به شرق

حمید رمضان‌پور^۱ | مجید توسلی^۲ | کیهان برزگر^۳

۱. دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل، گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، دانشکده علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران. رایانامه: hamid.ramezanpour9685@iau.ir

۲. نویسنده مسئول، استاد علوم سیاسی، گروه علمی علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، دانشکده علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران. رایانامه: m-tavasoli@srbiau.ir

۳. استاد روابط بین‌الملل، گروه علمی علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، دانشکده علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران. رایانامه: K-barzegar@srbiau.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۵/۱۷

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۷/۱۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۷/۲۶

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۲/۱

کلیدواژه‌ها:

رژیم تحریم‌ها،
غرب،
ایران،
روسیه،
نگاه به شرق،
دیپلماسی کریدوری.

این پژوهش به بررسی تأثیر تحریم‌های اقتصادی غرب علیه ایران و روسیه و نقش آن‌ها در تقویت گرایش دو کشور به شرق می‌پردازد. پرسش اصلی این است که این تحریم‌ها چگونه و در چه حوزه‌هایی باعث افزایش همکاری‌های اقتصادی و سیاسی تهران و مسکو شده و آن‌ها را به سمت تعامل بیشتر با چین، اتحادیه اقتصادی اوراسیا و دیگر نهادهای منطقه‌ای غیر غربی سوق داده است. فرضیه پژوهش بیان می‌کند که تحریم‌های غرب، ایران و روسیه را به سوی یک استراتژی اقتصادی و سیاسی مشترک برای مقابله با چالش‌های ناشی از فشارهای خارجی سوق داده و روابط آن‌ها را در حوزه‌هایی مانند انرژی، تجارت، فناوری و همکاری‌های منطقه‌ای با شرق تقویت کرده است. چارچوب نظری تحقیق بر نظریه رژیم تحریم‌ها در روابط اقتصاد سیاسی بین‌الملل استوار است که توضیح می‌دهد چگونه فشارهای اقتصادی می‌توانند پیامدهای ناخواسته‌ای همچون شکل‌گیری ائتلاف‌ها و همگرایی راهبردی ایجاد کنند. روش پژوهش ترکیبی (کیفی-کمی) است؛ در بخش کیفی از تحلیل محتوای اسناد، گزارش‌های رسمی و منابع علمی استفاده شده و در بخش کمی از داده‌های آماری تجارت و سرمایه‌گذاری بین دو کشور برای سنجش تغییرات پس از اعمال تحریم‌ها بهره گرفته شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که هرچند تحریم‌ها محدودیت‌های جدی اقتصادی ایجاد کرده‌اند، اما هم‌زمان بستر افزایش همکاری‌های راهبردی و تنوع‌بخشی به روابط با شرق را فراهم کرده‌اند.

استناد: رمضان‌پور، حمید؛ توسلی، مجید؛ برزگر، کیهان (۱۴۰۴). نقش تحریم‌های غرب در تقویت روابط اقتصادی ایران و روسیه و گرایش آن‌ها به شرق. *مطالعات اقتصاد سیاسی بین‌الملل*، ۸ (۲)، ۱۴۷-۱۶۷. <http://doi.org/10.22126/ipes.2025.11998.1737>

ناشر: دانشگاه رازی

© نویسندگان

DOI: <http://doi.org/10.22126/ipes.2025.11998.1737>

مقدمه

در دنیای معاصر، تحریم‌های اقتصادی به‌عنوان ابزاری مؤثر در سیاست‌های بین‌المللی شناخته می‌شوند که می‌توانند به‌طور مستقیم بر روابط اقتصادی کشورها تأثیرات منفی و مخرب داشته باشند. در این میان، تحریم‌های غرب علیه ایران و روسیه به‌ویژه در سال‌های اخیر، این دو کشور را به سمت تقویت روابط اقتصادی و تجاری با یکدیگر و همچنین با کشورهای شرقی همچون چین و هند سوق داده است. این تحریم‌ها سبب شدند که ایران و روسیه بر ضرورت کاهش وابستگی به اقتصادهای غربی پی برده و به دنبال تنوع‌بخشی به شرکای تجاری و بازارهایی در حوزه منطقه‌ای و شرق باشند. گسترش همکاری‌ها در حوزه انرژی، صنایع نظامی و فناوری‌های نوین، نشان‌دهنده تغییرات عمده‌ای در نقشه اقتصادی این دو کشور است. پرسش اصلی این است که این تحریم‌ها چگونه و در چه حوزه‌هایی باعث افزایش همکاری‌های اقتصادی و سیاسی تهران و مسکو شده و آن‌ها را به سمت تعامل بیشتر با چین، اتحادیه اقتصادی اوراسیا و دیگر نهادهای منطقه‌ای غیر غربی سوق داده است. فرضیه پژوهش بیان می‌کند که تحریم‌های غرب، ایران و روسیه را به‌سوی یک استراتژی اقتصادی و سیاسی مشترک برای مقابله با چالش‌های ناشی از فشارهای خارجی سوق داده و روابط آن‌ها را در حوزه‌هایی مانند انرژی، تجارت، فناوری و همکاری‌های منطقه‌ای با شرق تقویت کرده است. چارچوب نظری تحقیق بر نظریه رژیم تحریم‌ها در روابط اقتصاد سیاسی بین‌الملل استوار است که توضیح می‌دهد چگونه فشارهای اقتصادی می‌توانند پیامدهای ناخواسته‌ای همچون شکل‌گیری ائتلاف‌ها و همگرایی راهبردی ایجاد کنند.

روش پژوهش ترکیبی (کیفی-کمی) است؛ در بخش کیفی از تحلیل محتوای اسناد، گزارش‌های رسمی و منابع علمی استفاده شده و در بخش کمی از داده‌های آماری تجارت و سرمایه‌گذاری بین دو کشور برای سنجش تغییرات پس از اعمال تحریم‌ها بهره گرفته شده است. نویسندگان از روش تاریخی-تحلیلی برای هدایت پژوهش استفاده می‌کنند. گرایش به شرق به استراتژی و سیاست‌هایی اشاره دارد که کشورهای معین، به‌ویژه در مواجهه با فشارها و تحریم‌های غربی، به سمت تقویت روابط اقتصادی، سیاسی، نظامی و فرهنگی با کشورهای شرقی، مانند چین، هند، کره جنوبی، ژاپن و دیگر کشورهای آسیایی سوق می‌یابند. این گرایش می‌تواند به دلایل متعددی از جمله کاهش وابستگی به غرب، جبران زیان‌های ناشی از تحریم‌ها، دسترسی به بازارهای جدید، توسعه پروژه‌های زیرساختی و تقویت همکاری‌های امنیتی و نظامی باشد. پژوهش حاضر در سه بخش تدوین شده است. در بخش نخست، چارچوب نظری رژیم تحریم‌ها را موردبررسی قرار می‌دهد. بخش دوم، به تاریخچه تحریم‌های غرب علیه ایران و روسیه می‌پردازد. بخش سوم نیز تأثیرات تحریم‌های غرب بر تقویت همکاری‌های اقتصادی ایران و روسیه در حوزه‌های مختلف و نمونه‌های عملی آن را موردبررسی قرار می‌دهد.

پیشینه و ادبیات پژوهش

درخصوص نقش تحریم‌های غرب در تقویت گرایش اقتصادی ایران و روسیه به شرق، کتب و مقالاتی نگاشته شده است. از میان آثار مکتوب می‌توان به کتب، داخلی و خارجی و همچنین مقالات داخلی و خارجی اشاره داشت که می‌تواند نقش بسزایی را در پیشبرد این پژوهش داشته و کمک شایانی را در جهت تحقق استدلال‌های محققان ارائه دهد. ازجمله آثار داخلی تأثیر سیاست نگاه به شرق بر منافع ملی جمهوری اسلامی ایران نوشته منیره اخوان (۱۳۹۳)، اشاره کرد. کتاب حاضر، پژوهشی است که با استفاده از روش تحلیلی-تبیینی و بر اساس نظریه رئالیسم واقع‌گرایی تبیین شده است. ابتدا مفهوم «سیاست نگاه به شرق» را مورد تحلیل قرار داد و تبلور این سیاست را در دوره‌های سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بررسی کرده است. کتاب در راستای منافع اقتصادی، روابط اقتصادی ایران را با سه قدرت آسیایی مورد بررسی قرار می‌دهد و در بعد منافع سیاسی، تأثیر این سه قدرت در برنامه هسته‌ای ایران را بیان کرده است و در آخر فرصت‌ها و چالش‌های سیاست نگاه به شرق ایران مفصلاً موردبحث قرار گرفته است. یکی از اهداف اساسی این پژوهش، نگاهی واقع‌بینانه و به‌طور از بزرگنمایی در تأثیر سیاست نگاه به شرق بر منافع اقتصادی و سیاسی جمهوری اسلامی ایران داشته است؛ اما آنچه در این اثر دیده نمی‌شود، پرداخته نشدن به مبحث تحریم‌ها در اقتصاد ایران و چالش‌های پیش‌آمده از این تحریم‌ها است.

از جمله آثار در زمینه تحریم‌های غرب علیه ایران می‌توان به کتاب هنر تحریم‌ها نگاهی از درون میدان نوشته ریچارد نفیو^۱ (۱۳۹۷)، اشاره کرد. نفیو، مسئول تیم طراحی تحریم‌ها علیه ایران، در دوره دوم اوباما و چهره اصلی تیم پشتیبان مذاکره‌کنندگان این توافق در امور تحریم‌ها در وین بوده است. نفیو پیش از آن، به مدت ده سال مسئول امور ایران در شورای امنیت ملی در کاخ سفید و قائم‌مقام هماهنگی سیاست تحریم در وزارت خارجه ایالت متحده بوده است. نفیو در کتاب حاضر به تشریح چارچوب فکری و عملی خود در طراحی تحریم‌ها علیه ایران باهدف افزایش حداکثری تأثیر و موفقیت آن‌ها می‌پردازد. این کتاب، به دلیل آنکه نه از بُعد نظری یا دانشگاهی، بلکه با دیدی کاملاً عمل‌گرایانه و معطوف به مسئله تحریم گذاری می‌پردازد و توسط مسئول طراحی تحریم‌های ایران نوشته شده، از آثار دیگر در این زمینه متمایز است. این کتاب، در آستانه سال ۱۳۹۷ شمسی در آمریکا منتشر شده و از این بابت نیز در ارتباط با تحولات مرتبط با ایران، تازگی دارد. نفیو با استفاده از تجربه دست‌اول خود به‌عنوان یک مذاکره‌کننده و سیاست‌گذار آمریکایی توانسته راهنمای بسیار خوبی را در حوزه ایجاد و اجرای تحریم‌ها تدوین کند، تحریم‌هایی که به ابزاری جالب و بسیار مهم از سیاست دولت آمریکا تبدیل شده است.

از مقالات داخلی، «جایگاه چین در سیاست نگاه به شرق جمهوری اسلامی ایران: امکان یا امتناع مناسبات راهبردی (۱۳۶۸-۱۳۹۲)» به قلم کامران لطفی (۱۳۹۳) است. نویسنده در این مقاله بیان می‌دارد یکی از رویکردهای مطرح در سیاست خارجی جمهوری اسلامی، سیاست نگاه به شرق است. اتخاذ این رویکرد، در اولویت سیاست خارجی ایران در پی گذشت یک دهه از قطع روابط دیپلماتیک ایران با ایالات متحده آمریکا و نیز تشدید تحریم‌های گسترده این کشور و نیز اتحادیه‌ی اروپا علیه جمهوری اسلامی ایران مطرح گردیده است. چین به‌عنوان یک قدرت نوظهور در نظام بین‌الملل که ماتریس قدرتش همواره در حال اوج گرفتن است و شاخص‌های برتری قدرت خود را در ابعاد مختلف اقتصادی، نفوذ سیاسی و نظامی ارتقا بخشیده است، مورد توجه دستگاه دیپلماسی ایران قرار گرفته است تا از طریق توسعه همکاری با این کانون ثروت و قدرت بین‌المللی، بخشی از اهداف ملی ایران در سطوح منطقه‌ای و بین‌المللی تأمین شود؛ اما آنچه در این پژوهش بدان پرداخته نشده است و جای خالی آن دیده می‌شود، این مسئله که ساختار هم‌مونیک نظام بین‌الملل پس از جنگ سرد تا چه میزان فرصت ائتلاف‌سازی را در برقراری این مناسبات راهبردی در اختیار دستگاه دیپلماسی ایران قرار داده، امری است که در این اثر خلأ آن مشهود است.

مقاله دیگری با عنوان «راهبرد سیاست خارجی ایران در توازن قوای منطقه‌ای» به قلم کیهان برزگر (۱۳۹۷) است، نویسنده مقاله در بخشی از این پژوهش به نقش روسیه در توازن قوای منطقه‌ای که با یک مدیریت صحیح و متعادل باعث توسعه و ادغام اقتصادی ایران در منطقه و هم‌بازدارندگی تهدید در منطقه تبدیل شده است اشاره کرده است. نویسنده به همکاری نظامی ایران و روسیه و تلاش در جهت توسعه روابط اقتصادی دوجانبه و مقابله با تحریم‌های غرب پرداخته است. از جنبه‌های مثبت این اثر ارزشمند می‌توان به دقت نویسنده در خصوص توازن قوا در منطقه توسط روسیه و ایجاد همکاری‌های راهبردی در جهت حفظ موقعیت در منطقه و همچنین مقابله با تهدیدهای غرب علیه این دو کشور اشاره کرد.

در اثر دیگری با عنوان «مقاومت ایران و روسیه در برابر تحریم‌های اقتصادی؛ شباهت‌ها و تفاوت‌ها در راهبرد» به قلم رادیکف^۲ (۲۰۲۰) است. در این پژوهش نویسنده بیان می‌دارد تجربه ایران برای روسیه را سودمند می‌شمارد و راهبرد این دو کشور در مقابل تحریم‌های اقتصادی را بررسی می‌کند. این مقاله از این نظر برای نوشتار حاضر اهمیت دارد که نگاه خوبی از اقدام‌های انجام‌شده از سوی ایران و روسیه برای مقابله با تحریم‌ها به دست می‌دهد.

در مقالات و کتب ارائه‌شده و پژوهش‌های انجام‌شده در خصوص تحریم‌های غرب و نگاه کشورها به شرق (مطالعه موردی ایران و روسیه) نقاط قوتی مانند تحلیل دقیق اثرات اقتصادی و سیاسی تحریم‌ها، بررسی استراتژی‌های مقابله و رویکردهای تطبیقی دارد؛ اما در برخی حوزه‌ها مانند پژوهش‌های میدانی، بررسی تأثیرات بلندمدت، تحلیل انتقادی استراتژی‌های نگاه به شرق و استفاده از رویکردهای میان‌رشته‌ای ضعیف‌هایی وجود دارد. در این پژوهش نویسندگان با توجه به در نظر گرفتن

مؤلفه‌های مطروحه تلاش در ارائه پژوهشی متفاوت و نوآورانه را در این راستا داشته و با توجه به بررسی‌های صورت گرفته از پایگاه‌های علمی و استعلام ایراندک پژوهش مشخصی که نقش تحریم‌های غرب در تقویت گرایش اقتصادی ایران و روسیه به شرق را با یک نگاه دانشگاهی مورد توجه و تجزیه و تحلیل دقیق قرار داده باشد وجود ندارد.

نخست: رژیم تحریم‌ها از منظر مفهومی و نظریه‌های روابط بین‌الملل

اول: تحریم‌های بین‌المللی به لحاظ مفهومی

تحریم‌های بین‌المللی به مجموعه اقداماتی اشاره دارد که کشورهای مختلف یا سازمان‌های بین‌المللی باهدف اعمال فشار بر دولت‌ها، نهادها، یا افراد خاص به منظور تغییر رفتار، تبعیت از قوانین بین‌المللی، یا جلوگیری از تخلفات حقوقی و اخلاقی انجام می‌دهند. این تحریم‌ها می‌توانند به اشکال مختلفی از جمله تحریم‌های اقتصادی، مالی، دیپلماتیک، نظامی و فرهنگی اعمال شوند و معمولاً به‌عنوان ابزار دیپلماتیک غیرنظامی در سیاست خارجی به کار می‌روند. تحریم‌های بین‌المللی می‌توانند به‌صورت یک‌جانبه (توسط یک کشور یا گروهی از کشورها بدون تأیید نهادهای بین‌المللی) یا چندجانبه (با تأیید و حمایت سازمان‌های بین‌المللی مانند سازمان ملل متحد) اعمال شوند (مشیرزاده، ۱۳۹۱: ۱۲۶). اهداف اصلی این تحریم‌ها شامل کاهش تهدیدات امنیتی، جلوگیری از گسترش سلاح‌های کشتار جمعی، حمایت از حقوق بشر و تشویق به حل و فصل مسالمت‌آمیز اختلافات بین‌المللی است.

الف: ویژگی‌های کلیدی تحریم‌های بین‌المللی

نخست؛ قانونیت و مشروعیت، تحریم‌ها باید بر اساس قوانین بین‌المللی و با تأیید نهادهای معتبر مانند شورای امنیت سازمان ملل متحد اعمال شوند تا مشروعیت لازم را داشته باشند. دوم؛ نوع تحریم، تحریم‌ها می‌توانند اقتصادی (محدودیت‌های تجاری و مالی)، دیپلماتیک (قطع روابط دیپلماتیک)، نظامی (محدودیت‌های نظامی)، یا فرهنگی (محدودیت در تبادلات فرهنگی) باشند. سوم؛ هدف‌گذاری دقیق، تحریم‌ها باید به‌گونه‌ای هدف‌گذاری شوند که تأثیر مستقیم بر اهداف مورد نظر (مانند دولت یا نهاد خاص) داشته باشند و حداقل آسیب به جمعیت غیرنظامی وارد شود. چهارم؛ نظارت و اجرای مؤثر، برای اثربخشی تحریم‌ها، نیاز به نظارت دقیق و اجرای مؤثر توسط کشورهای اعمال‌کننده و نهادهای بین‌المللی وجود دارد (بیلیس و همکاران، ۱۳۸۳: ۶۷۰). در تحلیل مفهوم رژیم‌های بین‌المللی، دو تعریف برجسته از استفان کراسنر و اوران یانگ^۱ را می‌توان به‌عنوان مبانی اصلی درک این پدیده مورد بررسی قرارداد. این دو نظریه‌پرداز هر یک از زاویه متفاوتی به رژیم‌ها پرداخته‌اند، اما هر دو به تعاملات بین‌المللی و نحوه تنظیم این روابط از طریق نهادها و ساختارهای خاص توجه دارند.

ب: تحریم‌های بین‌المللی در نظم نوین جهانی

تحریم‌های بین‌المللی به‌عنوان یکی از ابزارهای دیپلماتیک و سیاسی مورد استفاده قرار می‌گیرند تا فشارهای اقتصادی و سیاسی بر کشورها، سازمان‌ها یا افراد اعمال شود تا به تغییر رفتار یا سیاست‌های خاصی دست یابند. در نظم نوین جهانی که با جهانی‌شدن، پیچیدگی‌های سیاسی و اقتصادی بیشتر و تعاملات چندجانبه افزایش یافته است (شفیعی و اخوان، ۱۳۹۸: ۴۹)، تحریم‌ها نقش مهمی در سیاست‌های بین‌المللی ایفا می‌کنند.

پ: انواع تحریم‌های بین‌المللی

نخست؛ تحریم‌های اقتصادی، شامل ممنوعیت‌های تجاری، محدودیت‌های مالی، مسدودسازی دارایی‌ها و ممنوعیت‌های سرمایه‌گذاری است. این نوع تحریم‌ها به‌منظور کاهش توان اقتصادی هدف اعمال می‌شوند. دوم؛ تحریم‌های دیپلماتیک، قطع روابط دیپلماتیک و سیاسی با کشور هدف، از جمله قطع کنسولگری‌ها و سفارتخانه‌ها است. سوم؛ تحریم‌های نظامی که شامل ممنوعیت فروش تجهیزات نظامی و انتقال فناوری‌های نظامی به کشور هدف است (کوزه‌گران، ۱۳۹۳: ۱۳۶). چهارم؛ تحریم‌های فرهنگی و ورزشی، دربردارنده محدودیت در برگزاری رویدادهای فرهنگی و ورزشی با کشور هدف به‌منظور

فشارگذاری غیرمستقیم است.

ت: اهداف تحریم‌های بین‌المللی

نخست؛ تغییر سیاست‌ها، به‌ویژه در مواردی که کشور هدف از حقوق بشر پیروی نمی‌کند یا درگیر فعالیت‌های تروریستی است. دوم؛ جلوگیری از گسترش سلاح‌های کشتار جمعی، مانند جلوگیری از توسعه برنامه‌های هسته‌ای. سوم؛ پاسخ به نقض قوانین بین‌المللی، مانند اشغال سرزمین‌های دیگر یا حمایت از تروریسم.

ث: تأثیر و کارایی تحریم‌ها

کارایی تحریم‌ها بستگی به عوامل مختلفی دارد، از جمله وحدت جامعه بین‌المللی، میزان وابستگی اقتصادی کشور هدف به سایر کشورها و طراحی دقیق تحریم‌ها و در برخی موارد، تحریم‌ها موفق به تغییر رفتار کشور هدف شده‌اند، اما در موارد دیگر، ممکن است تأثیر محدودی داشته باشند و حتی به زیان مردم عادی کشور هدف منجر شوند (زهرانی، ۱۳۷۶: ۲۵۸). از نمونه‌های بارز تحریم‌های بین‌المللی می‌توان به تحریم‌های علیه ایران به‌ویژه در زمینه هسته‌ای که توسط ایالات متحده و اتحادیه اروپا اعمال شده است و یا تحریم‌های علیه کره شمالی به دلیل برنامه‌های هسته‌ای و موشکی این کشور و همچنین تحریم‌های علیه روسیه به‌ویژه پس از اشغال کریمه و درگیری‌های نظامی در اوکراین اشاره کرد.

ج: چالش‌ها و نقدها

تحریم‌های بین‌المللی در بردارنده چالش‌هایی است که از جمله آن‌ها می‌توان به تأثیرگذاری بر مردم عادی اشاره کرد که تحریم‌ها ممکن است بیشتر به مردم عادی آسیب برسانند تا به دولت‌ها یا نخبگان هدف. همچنین برخی از تحریم‌ها ممکن است منجر به تقویت مقاومت داخلی و ناسیونالیسم در کشور هدف شوند و یا اینکه نبود همکاری بین‌المللی کافی می‌تواند منجر به اجرای ناقص تحریم‌ها و کاهش تأثیر آن‌ها شود. تحریم‌های بین‌المللی یکی از ابزارهای مهم در سیاست خارجی کشورها و سازمان‌های بین‌المللی هستند که می‌توانند تأثیرات گسترده‌ای بر رفتار و سیاست‌های کشورها داشته باشند (شفیعی و اخوان، ۱۳۹۸: ۴۹). با این حال، کارایی و تأثیر آن‌ها بستگی به طراحی دقیق، حمایت بین‌المللی و اجرای مؤثر دارد. در نظم نوین جهانی، با افزایش پیچیدگی‌ها و تعاملات چندجانبه، نقش و اهمیت تحریم‌ها همچنان باقی خواهد ماند و نیاز به بررسی‌های مستمر و تحلیل‌های دقیق دارد.

دوم: رژیم تحریم‌ها از منظر نظریه‌های روابط بین‌الملل

الف: نظریه‌های رژیم‌های بین‌المللی^۱

این نظریه‌ها می‌کوشند تا چارچوبی برای تحلیل قواعد، هنجارها و رویه‌های مشترک در تعاملات بین‌المللی ارائه دهند. از دید این نظریه‌ها، رژیم‌های تحریم‌ها به‌عنوان مجموعه‌ای از قواعد و هنجارهایی که دولت‌ها برای کنترل رفتارهای خاص از آن استفاده می‌کنند، قابل بررسی هستند (Krasner, 1983). در چارچوب کاربرد تحریم‌ها، رژیم‌های بین‌المللی شامل مجموعه قوانینی هستند که کشورهای مختلف برای اعمال و اجرای تحریم‌ها توافق می‌کنند. این رژیم‌ها می‌توانند از طریق سازمان‌های بین‌المللی مانند سازمان ملل متحد، اتحادیه اروپا یا گروه‌های منطقه‌ای ایجاد شوند. بررسی این رژیم‌ها کمک می‌کند تا تأثیر تحریم‌ها بر رفتار کشورهای هدف و همچنین تعاملات بین‌المللی بهتر درک شود (Hufbauer et al., 2007). مثال: تحریم‌های اقتصادی علیه ایران که توسط سازمان ملل متحد و کشورهای گروهی مانند ایالات متحده اعمال شده‌اند، نمونه‌ای از رژیم‌های تحریم‌های بین‌المللی هستند که بر اساس توافق‌ها و تصمیمات مشترک کشورها شکل گرفته‌اند.

ب: نظریه رئالیسم و تحریم‌های بین‌المللی^۲

رئالیست‌ها رژیم‌های بین‌المللی را به‌عنوان ابزاری می‌بینند که قدرت‌های بزرگ از آن برای تأمین منافع خود استفاده می‌کنند. در

1. International Regimes

2. Realism

چارچوب تحریم‌ها، رئالیست‌ها به این باورند که تحریم‌ها اغلب ابزاری در دست قدرت‌های بزرگ هستند تا مخالفان خود را کنترل و تضعیف کنند (Biersteker et al., 2016). رئالیست‌ها بر این باورند که نظام بین‌المللی به‌طور اساسی ناشناخته و بی‌نظم است و کشورها به‌عنوان بازیگران اصلی که به دنبال افزایش قدرت و امنیت خود هستند، عمل می‌کنند. از دیدگاه رئالیسم، به لحاظ کاربردی تحریم‌ها ابزاری هستند که کشورها برای تحقق منافع ملی و افزایش قدرت خود به کار می‌گیرند. تحریم‌ها می‌توانند به‌عنوان ابزار فشار بر کشورهای هدف برای تغییر رفتارهایشان یا تضعیف قدرت آن‌ها مورد استفاده قرار گیرند. مثال: تحریم‌های اقتصادی ایالات متحده علیه روسیه در پاسخ به تجاوز روسیه به اوکراین نشان‌دهنده استفاده از تحریم‌ها به‌عنوان ابزاری برای تضعیف قدرت نظامی و اقتصادی روسیه و حمایت از اهداف امنیتی و ژئوپلیتیکی ایالات متحده است.

ب: نهادگرایی نئولیبرال و تحریم‌های بین‌المللی^۱

این نظریه معتقد است که همکاری بین‌المللی از طریق رژیم‌های بین‌المللی امکان‌پذیر است. نهادگرایان نئولیبرال به این باورند که تحریم‌ها می‌توانند به‌عنوان ابزاری برای تقویت همکاری‌های بین‌المللی و حفظ نظم جهانی مورد استفاده قرار گیرند. نهادگرایی نئولیبرال تأکید بر نقش نهادها و سازمان‌های بین‌المللی در تسهیل همکاری‌های بین‌المللی دارد (Keohane, 1984). این نظریه معتقد است که نهادهای بین‌المللی می‌توانند به کاهش عدم اطمینان و تسهیل هماهنگی میان کشورها کمک کنند. از دیدگاه نهادگرایی نئولیبرال، به لحاظ کاربردی تحریم‌ها می‌توانند به‌عنوان ابزاری برای تقویت همکاری‌های بین‌المللی و حفظ نظم جهانی مورد استفاده قرار گیرند. این نظریه بر اهمیت نهادهای بین‌المللی در هماهنگی و اجرای تحریم‌ها تأکید می‌کند و نقش آن‌ها را در افزایش اثربخشی تحریم‌ها برجسته می‌سازد (Martin & Simmons, 2001). مثال: تحریم‌های مشترک اتحادیه اروپا و سازمان ملل متحد علیه ایران نشان‌دهنده همکاری‌های نهادگرا برای اعمال فشار اقتصادی بر ایران و جلوگیری از توسعه برنامه هسته‌ای آن است.

ت: نظریه کارکردگرایی و رژیم تحریم‌های بین‌المللی^۲

کارکردگرایی بر این باور است که تحریم‌ها ابزارهایی هستند که برای حل مسائل خاص و دستیابی به اهداف معین مورد استفاده قرار می‌گیرند. این نظریه بر این تأکید دارد که تحریم‌ها باید به‌گونه‌ای طراحی شوند که کارکرد خود را برای تغییر رفتار کشورهای هدف به‌درستی ایفا کنند. کارکردگرایی بر این باور است که همکاری‌های بین‌المللی در حوزه‌های تخصصی و فنی می‌تواند به ایجاد صلح و ثبات جهانی منجر شود (Mitran, 1943). این نظریه تأکید می‌کند که مسائل عملی و فنی نیاز به راه‌حل‌های مشترک دارند که از طریق همکاری بین کشورها قابل دستیابی است. در زمینه تحریم‌ها، کارکردگرایی می‌تواند به‌عنوان ابزاری برای حل مسائل خاص و دستیابی به اهداف معین مورد استفاده قرار گیرد. این نظریه بر اهمیت طراحی دقیق تحریم‌ها برای اطمینان از اثربخشی آن‌ها در تغییر رفتار کشورهای هدف تأکید دارد (Haas, 1964). مثال: تحریم‌های سازمان ملل متحد علیه خشونت‌های نظامی در جنگ‌های داخلی نشان‌دهنده استفاده از تحریم‌ها برای حل مشکلات خاص و دستیابی به اهداف امنیتی و انسانی هستند.

ث: نظریه وابستگی متقابل پیچیده و رژیم تحریم‌های بین‌المللی^۳

این نظریه که توسط رابرت کوهن^۴ و جوزف نای^۵ مطرح شده است، می‌گوید که تحریم‌ها در دنیای امروز به دلیل وابستگی‌های متقابل اقتصادی و سیاسی بسیار پیچیده هستند. کشورهای تحریم‌کننده و تحریم‌شده اغلب به یکدیگر وابسته‌اند و این مسئله موجب کاهش اثربخشی تحریم‌ها یا ایجاد آثار غیرمستقیم می‌شود. در دنیای امروز، کشورها به‌شدت به یکدیگر وابسته‌اند و این وابستگی‌ها در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی پیچیده شده‌اند (Keohane & Nye, 2001). به دلیل این وابستگی‌ها، تعاملات بین‌المللی دیگر به‌طور انحصاری از طریق قدرت نظامی قابل توضیح نیست. از دیدگاه وابستگی متقابل پیچیده،

1. Neoliberal Institutionalism
2. Functionalism
3. Complex Interdependence
4. Robert Cohen
5. Joseph Nye

تحریم‌ها در دنیای امروز به دلیل وابستگی‌های اقتصادی و سیاسی بین کشورها پیچیده‌تر و دارای اثرات گسترده‌تری هستند. این نظریه به تحلیل کاهش اثربخشی تحریم‌ها به دلیل وابستگی‌های متقابل و نیز بررسی اثرات جانبی تحریم‌ها می‌پردازد (Keohane & Nye, 2001). مثال: تحریم‌های اقتصادی علیه ایران و تأثیر آن‌ها بر بازارهای جهانی نفت و گاز که به دلیل وابستگی‌های متقابل اقتصادی بین کشورها، اثرات پیچیده‌ای بر اقتصاد جهانی و روابط تجاری کشورها دارد.

ج: نظریه هنجاری و رژیم تحریم‌های بین‌المللی^۱

از منظر نظریه‌های هنجاری، رژیم‌های تحریم‌ها نه تنها به‌عنوان ابزارهای قدرت و کنترل، بلکه به‌عنوان ابزاری برای شکل‌دهی به هنجارهای بین‌المللی مورد استفاده قرار می‌گیرند. تحریم‌ها می‌توانند به‌عنوان ابزاری برای تغییر یا تقویت هنجارهای رفتاری در نظام بین‌الملل عمل کنند (Finnemore & Shkink, 1998). از منظر نظریه هنجاری، تحریم‌ها نه تنها به‌عنوان ابزار قدرت و کنترل بلکه به‌عنوان ابزاری برای شکل‌دهی و تقویت هنجارهای بین‌المللی مورد استفاده قرار می‌گیرند. تحریم‌ها می‌توانند به‌عنوان ابزاری برای تغییر یا تقویت هنجارهای رفتاری در نظام بین‌المللی عمل کنند (Klotz, 1995). مثال: تحریم‌های بین‌المللی علیه دولت‌های نقض‌کننده حقوق بشر مانند رژیم بشار اسد در سوریه که به‌عنوان ابزاری برای تقویت هنجارهای بین‌المللی در حمایت از حقوق بشر و ممنوعیت نقض آن‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرند.

ح: نظریه‌های انتقادی و رژیم تحریم‌های بین‌المللی^۲

این نظریه‌ها به بررسی ساختارهای قدرت و سلطه در نظام بین‌الملل می‌پردازند و به این موضوع توجه دارند که چگونه تحریم‌ها می‌توانند به ابزاری برای تداوم نابرابری‌ها و ساختارهای قدرت تبدیل شوند. از منظر انتقادی، تحریم‌ها ممکن است به‌عنوان ابزاری برای تسلط کشورهای قوی بر کشورهای ضعیف‌تر عمل کنند (Smith, 2020: 18-19). این نظریه‌ها معتقدند که روابط بین‌المللی نه تنها به دنبال تعاملات مسالمت‌آمیز بلکه شامل ساختارهای قدرتی است که به نفع گروه‌های حاکم عمل می‌کنند. از منظر نظریه‌های انتقادی، به لحاظ کاربردی تحریم‌ها می‌توانند به‌عنوان ابزاری برای تداوم نابرابری‌ها و ساختارهای قدرت بین کشورها مورد بررسی قرار گیرند. این نظریه‌ها به تحلیل این موضوع می‌پردازند که چگونه تحریم‌ها می‌توانند به تسلط کشورهای قدرتمند بر کشورهای ضعیف‌تر کمک کنند و نابرابری‌های موجود را تقویت کنند (Johnson & Lee, 2019: 56). مثال: تحریم‌های اقتصادی ایالات متحده علیه کشورهای در حال توسعه مانند ونزوئلا که از منظر نظریه‌های انتقادی می‌توانند به‌عنوان ابزاری برای حفظ نفوذ و سلطه اقتصادی و سیاسی ایالات متحده در منطقه مورد تحلیل قرار گیرند.

چ: نظریه سازه‌انگاری و رژیم تحریم‌های بین‌المللی^۳

سازه‌انگاری تأکید دارد که هنجارها، ایده‌ها و هویت‌ها بر رفتار دولت‌ها تأثیر می‌گذارند (Wendt, 1999: 12). این نظریه می‌تواند در تحلیل این که چگونه تحریم‌ها به‌عنوان ابزار هنجاری برای تغییر هویت و رفتار کشورهای هدف عمل می‌کنند، مفید باشد. سازه‌انگاران معتقدند که تحریم‌ها ممکن است در تغییر نحوه نگرش و رفتار دولت‌ها و مردم کشورهای تحریم شده نقش داشته باشند (Checkel, 2005: 150). از دیدگاه سازه‌انگاری، به لحاظ کاربردی تحریم‌ها می‌توانند به‌عنوان ابزار هنجاری برای تغییر هویت و رفتار کشورهای هدف عمل کنند. این نظریه به بررسی این موضوع می‌پردازد که چگونه تحریم‌ها می‌توانند نگرش‌ها و رفتارهای دولت‌ها و مردم کشورهای تحریم شده را تغییر دهند (Haggard & Noland, 2017: 220). مثال: تحریم‌های بین‌المللی علیه کره شمالی که نه تنها برای فشار اقتصادی بلکه برای تغییر نگرش‌های سیاسی و اجتماعی کشور هدف به کار گرفته شده‌اند، نمونه‌ای از کاربرد سازه‌انگاری در تحلیل تحریم‌ها است.

خ: نظریه بازی‌ها و رژیم تحریم‌های بین‌المللی^۴

در این چارچوب، تحریم‌ها به‌عنوان بخشی از بازی‌های استراتژیک بین دولت‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرند. از این دیدگاه،

1. Normative Theory
2. Critical Theories
3. Constructivism
4. Game Theory

دولت‌ها با توجه به هزینه‌ها و منافع تحریم‌ها تصمیم‌گیری می‌کنند. این نظریه به‌ویژه در تحلیل تحریم‌های اقتصادی که نوعی بازی بین کشورهای تحریم‌کننده و تحریم‌شده است، مفید است (Drezner, 2003: 18). در چارچوب نظریه بازی‌ها، به لحاظ کاربردی تحریم‌ها به‌عنوان بخشی از بازی‌های استراتژیک بین دولت‌ها موردبررسی قرار می‌گیرند. این نظریه به تحلیل تصمیم‌گیری‌های دولت‌ها در مواجهه با هزینه‌ها و منافع تحریم‌ها و همچنین پیش‌بینی واکنش‌های کشورهای هدف می‌پردازد (Nossel, 2006: 72). مثال: تحلیل تحریم‌های اقتصادی ایالات متحده علیه چین در زمینه تجارت و فناوری که از دیدگاه نظریه بازی‌ها می‌تواند به‌عنوان یک بازی استراتژیک برای دستیابی به مزایای اقتصادی و سیاسی موردبررسی قرار گیرند.

د: نظریه‌های اقتصادی تحریم‌ها^۱

این نظریه‌ها به بررسی آثار اقتصادی تحریم‌ها و کارکرد آن‌ها می‌پردازند. تحریم‌های اقتصادی اغلب به‌عنوان ابزاری برای تغییر رفتار اقتصادی کشور هدف استفاده می‌شوند، اما ممکن است تأثیرات ناخواسته‌ای نیز به دنبال داشته باشند. نظریه‌های اقتصادی می‌توانند به تحلیل هزینه‌ها و منافع تحریم‌ها و همچنین اثرات آن بر اقتصاد داخلی و خارجی کشورها بپردازند (Hufbauer et al., 2007: 35). از منظر نظریه‌های اقتصادی، به لحاظ کاربردی تحریم‌ها به‌عنوان ابزاری برای تغییر رفتار اقتصادی کشور هدف مورد استفاده قرار می‌گیرند. این نظریه‌ها به بررسی میزان اثربخشی تحریم‌ها در ایجاد تغییرات اقتصادی و همچنین تحلیل پیامدهای اقتصادی ناشی از تحریم‌ها می‌پردازند (Connolly, 2016: 45). به‌عنوان نمونه تحریم‌های اقتصادی علیه روسیه به دلیل اقدامات نظامی آن‌ها در اوکراین که به‌عنوان ابزاری برای کاهش توان اقتصادی روسیه و اعمال فشار بر دولت آن برای تغییر سیاست‌های نظامی مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

با توجه به بررسی‌های انجام‌شده، می‌توان نتیجه گرفت که رژیم تحریم‌های بین‌المللی به‌عنوان یکی از ابزارهای کلیدی سیاست خارجی در چارچوب نظریه‌های نهادگرایی نولیبرال و به‌طور خاص در قالب «رژیم‌های بین‌المللی» در نظام جهانی معاصر تحلیل می‌شوند. این رویکرد بر این فرض استوار است که در یک اقتصاد جهانی به‌هم‌پیوسته، قواعد، هنجارها و رویه‌های مشترک – که در اینجا در قالب رژیم تحریم‌ها تعریف می‌شوند – توانایی شکل‌دهی و محدودسازی رفتار دولت‌ها را دارند، هرچند پیامدهای آن‌ها الزاماً در راستای اهداف اولیه طراحان تحریم‌ها نیست.

تحریم‌ها، به دلیل وابستگی متقابل کشورها به شبکه‌های تجارت، سرمایه‌گذاری و فناوری جهانی، اثرات گسترده و چندلایه‌ای ایجاد می‌کنند. تجربه ایران و روسیه نشان داده است که این فشارها نه تنها به کاهش تعاملات اقتصادی با غرب منجر نشده، بلکه باعث بازتعریف محاسبات ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی آن‌ها و تقویت همکاری با قدرت‌های شرقی همچون چین و هند شده است. این تغییر جهت راهبردی بیانگر آن است که رژیم تحریم‌ها، به‌جای ایجاد انزوای کامل، در بسیاری از موارد به بازآرایی روابط و ائتلاف‌های اقتصادی و سیاسی منجر می‌شود. بر این اساس، اثربخشی تحریم‌ها وابسته به عوامل متعددی از جمله طراحی دقیق، هماهنگی چندجانبه و هم‌راستایی با تحولات محیطی است؛ عواملی که در نبود آن‌ها، تحریم‌ها می‌تواند اثرات معکوس داشته باشند. در این پژوهش، «نظریه رژیم تحریم‌ها» به‌عنوان چارچوب نظری اصلی و ذیل سنت فکری نهادگرایی نولیبرال به‌کار گرفته شده تا ابعاد پیچیده و پیامدهای پیش‌بینی‌نشده تحریم‌ها بر جهت‌گیری سیاست خارجی کشورها، به‌ویژه گرایش ایران و روسیه به شرق، مورد تحلیل قرار گیرد.

دوم: تحریم‌های غرب علیه ایران و روسیه در بستر زمان

الف: تحریم‌های غرب علیه ایران

تحریم‌های غرب علیه ایران به‌طور جدی از سال ۲۰۰۶ با تصویب قطع‌نامه ۱۷۳۷ شورای امنیت آغاز شد که محدودیت‌هایی را در حوزه فناوری هسته‌ای و تسلیحات اعمال می‌کرد. شدت این تحریم‌ها در سال‌های ۲۰۱۱ و ۲۰۱۲ با قطع دسترسی ایران به شبکه بانکی بین‌المللی (سوئیفت) و اعمال تحریم‌های نفتی اتحادیه اروپا به اوج رسید. این اقدامات باعث کاهش صادرات نفت ایران از حدود ۲/۵ میلیون بشکه در روز به کمتر از ۱ میلیون بشکه در سال ۲۰۱۳ و افت شدید درآمدهای ارزی شد. با خروج

آمریکا از برجام در سال ۲۰۱۸ و بازگشت تحریم‌های ثانویه، فشار اقتصادی دوباره افزایش یافت و ایران را به سمت گسترش روابط اقتصادی با شرکای شرقی، از جمله روسیه، چین و هند سوق داد (Hosseini, 2018).

ب: تحریم‌های علیه روسیه

تحریم‌های غرب علیه روسیه عمدتاً پس از بحران اوکراین و الحاق کریمه در سال ۲۰۱۴ آغاز شد. این تحریم‌ها شامل محدودیت‌های بانکی، سرمایه‌گذاری خارجی و صادرات تجهیزات پیشرفته انرژی بودند. نتیجه آن کاهش ارزش روبل بیش از ۵۰ درصد و خروج میلیاردها دلار سرمایه خارجی از روسیه بود (Friedman, 2017: 48). بحران ۲۰۲۲ و آغاز جنگ اوکراین موج تازه‌ای از تحریم‌ها را به همراه داشت: قطع دسترسی بانک‌های روسی به سوئیفت، تحریم بانک مرکزی روسیه و تحریم بخش انرژی و صادرات نفت به اروپا. این فشارها روسیه را به سمت تنوع‌بخشی به بازارهای صادراتی و استفاده از مسیرهای تجاری غیر غربی سوق داد.

پ: پیامدهای تحریم‌های غرب علیه ایران و روسیه

هر دو کشور، تحت فشار تحریم‌ها، به سمت ایجاد شبکه‌های تجاری، مالی و لجستیکی مشترک حرکت کردند. این همکاری شامل؛ استفاده از ارزهای ملی در تجارت دوجانبه، سرمایه‌گذاری در کریدور شمال-جنوب به‌عنوان مسیر جایگزین تجارت، افزایش تبادل کالاهای اساسی، فناوری و انرژی. بر اساس داده‌های گمرکی، حجم تجارت ایران و روسیه از حدود ۲ میلیارد دلار در ۲۰۱۱ به بیش از ۵ میلیارد دلار در ۲۰۲۲ افزایش یافته است که بخش قابل توجهی از آن پس از تشدید تحریم‌ها رخ داده است (Pourshasb, 2020: 75).

جدول ۱. تاریخچه تحریم‌های غرب علیه ایران و روسیه (نگارندگان)

سال	کشور/ نهاد تحریم‌کننده	نوع تحریم	کشور هدف	دلیل تحریم	پیامدهای اصلی
۲۰۰۶	سازمان ملل، آمریکا، اتحادیه اروپا	تحریم‌های هسته‌ای	ایران	فعالیت‌های هسته‌ای مشکوک	محدودیت در تجارت بین‌المللی، بلوکه شدن دارایی‌های خارجی
۲۰۱۲	آمریکا و اتحادیه اروپا	تحریم نفت و بانک	ایران	توسعه برنامه هسته‌ای و عدم شفافیت در مذاکرات	کاهش صادرات نفت، افت ارزش ریال، انزوای مالی بین‌المللی
۲۰۱۴	آمریکا و اتحادیه اروپا	تحریم‌های اقتصادی و مالی	روسیه	بحران اوکراین و الحاق کریمه به روسیه	محدودیت در دسترسی به بازارهای غربی، تحریم شرکت‌های نفتی
۲۰۱۸	آمریکا	خروج از برجام و تحریم‌های جدید	ایران	برنامه موشکی. نفوذ منطقه‌ای ایران	بازگشت تحریم‌های نفتی، محدودیت در صادرات، فشار اقتصادی شدید
۲۰۲۲	آمریکا، اتحادیه اروپا	تحریم‌های شدید مالی و نفتی	روسیه	تهاجم روسیه به اوکراین	افت شدید روبل، خروج شرکت‌های غربی، کاهش صادرات انرژی
۲۰۲۳	اتحادیه اروپا، آمریکا	تحریم‌های فناوری و انرژی	روسیه	ادامه جنگ اوکراین و نقض حقوق بشر	کاهش دسترسی به فناوری‌های پیشرفته، افت تولید نفت و گاز

سوم؛ نقش تحریم‌های غرب در تقویت روابط ایران و روسیه

روابط ایران و روسیه در سال‌های اخیر به‌طور قابل توجهی تحت تأثیر تحولات بین‌المللی و به‌ویژه تحریم‌های اقتصادی غرب قرار گرفته است. این تغییرات به‌نوبه خود منجر به تقویت روابط دوجانبه اقتصادی و سیاسی این دو کشور و گرایش آن‌ها به سمت همکاری‌های بیشتر به سمت شرق شده است. به‌واقع تحریم‌های غربی به‌ویژه پس از برنامه هسته‌ای ایران (خروج آمریکا از برجام در سال ۲۰۱۸) و بحران اوکراین (۲۰۲۲)، هر دو کشور را به سمت ایجاد همکاری‌های نزدیک‌تر اقتصادی سوق داده است. این تحریم‌ها به‌طور مستقیم به اقتصاد هر دو کشور آسیب رسانده و آن‌ها را مجبور به جستجوی بازارها و شرکای جدید برای تجارت و سرمایه‌گذاری کرده است (پسندیده، ۱۳۹۳: ۱۷۱).

توسعه روابط اقتصادی و تجاری؛ با توجه به تحریم‌ها و فشارهای اقتصادی، ایران و روسیه به دنبال گسترش روابط تجاری و اقتصادی هستند. این شامل پروژه‌های مشترک در زمینه انرژی، کشاورزی و زیرساخت‌ها است (کولایی و کاویانی، ۱۴۰۰:

۸۰). طرح‌هایی مانند کریدور شمال-جنوب به‌عنوان یک مسیر ترانزیتی برای کالاهای دو کشور، نمونه‌ای از این همکاری‌ها است. همچنین این تحریم‌ها، همکاری‌های نظامی و امنیتی را تقویت کرد. ایران و روسیه به تأمین امنیت ملی خود و جلوگیری از نفوذ غرب اهمیت می‌دهند. همکاری‌های نظامی، از جمله فروش تسلیحات و برگزاری رزمایش‌های مشترک، نشانه‌ای از این تغییر رویکرد است (صادق و همکاران، ۱۳۹۹: ۶۲-۶۵). این نوع همکاری‌ها به هر دو کشور این امکان را می‌دهد که در برابر تهدیدات مشترک ایستادگی کنند. این تحریم‌ها منافع مشترک ایران و روسیه در سیاست‌های منطقه‌ای را هم تقویت کرد. این دو کشور در بسیاری از مسائل منطقه‌ای مانند بحران سوریه، ناآرامی‌های خاورمیانه و مقابله با تروریسم منافع مشترکی دارند. این منافع مشترک باعث تقویت همکاری‌های سیاسی و نظامی میان دو کشور شده است.

افزون بر همکاری‌های اقتصادی و نظامی، روابط فرهنگی و علمی هم بین ایران و روسیه در حال گسترش است. دو کشور با تبادل دانشجوی، پژوهشگران و برگزاری کنفرانس‌های علمی، تلاش می‌کنند تا تبادلات فرهنگی خود را گسترش دهند (حسینی، ۲۰۲۲: ۱۰). این نوع همکاری‌ها به تقویت ارتباطات میان مردم دو کشور و افزایش فهم متقابل کمک می‌کند. با وجود چالش‌ها و موانع، به نظر می‌رسد که این همکاری‌ها در آینده نیز ادامه خواهد داشت و می‌تواند به ایجاد یک الگوی جدید از همکاری‌های بین‌المللی منجر شود.

جدول ۲. بررسی ابعاد همکاری ایران و روسیه (نگارندگان)

ابعاد همکاری	جزئیات و توضیحات
تحریم‌های اقتصادی و انزوای سیاسی	هر دو کشور تحت فشار تحریم‌های اقتصادی از سوی غرب هستند. این تحریم‌ها باعث شده تا ایران و روسیه به دنبال همکاری‌های اقتصادی و تجاری جایگزین باشند و به کشورهای شرقی مانند چین و هند روی آورند
توسعه همکاری‌های نظامی و امنیتی	ایران و روسیه طی سال‌های اخیر به‌ویژه در زمینه نظامی و امنیتی همکاری‌های چشم‌گیری داشته‌اند. این همکاری‌ها شامل فروش تسلیحات، تبادل اطلاعات امنیتی و حضور مشترک در مناطقی نظیر سوریه می‌شود
توسعه اقتصادی و تجاری	به دلیل تحریم‌های غربی، ایران و روسیه به دنبال تقویت روابط اقتصادی خود هستند. از جمله در حوزه انرژی (نفت و گاز)، فناوری‌های حمل‌ونقل و سرمایه‌گذاری‌های مشترک در پروژه‌های زیرساختی. همچنین، همکاری‌های اقتصادی ایران و روسیه با سایر کشورهای آسیایی مانند چین نیز مورد توجه است
نگاه به شرق	در نتیجه فشارهای غرب، هر دو کشور سیاست نگاه به شرق را در پیش گرفته‌اند. این سیاست شامل افزایش همکاری با کشورهای آسیایی مانند چین، هند و سایر کشورهای شرق آسیا در زمینه‌های اقتصادی، نظامی و سیاسی است
منافع مشترک در سیاست‌های منطقه‌ای	ایران و روسیه در بسیاری از مسائل منطقه‌ای مانند سوریه، قفقاز و آسیای مرکزی منافع مشترکی دارند. این منافع شامل مقابله با نفوذ غرب در این مناطق و تقویت همکاری‌های نظامی و امنیتی است
توجه به چین و سایر کشورهای آسیایی	چین به‌عنوان یک شریک استراتژیک برای ایران و روسیه مطرح است. همکاری‌های اقتصادی و نظامی با چین، سرمایه‌گذاری در پروژه‌های بزرگ زیرساختی و همچنین همکاری در مقابله با فشارهای غرب، از جمله زمینه‌های همکاری میان این سه کشور است
مقابله با نفوذ غرب	ایران و روسیه به‌طور مشترک تلاش دارند تا نفوذ غرب، به‌ویژه ایالات متحده و اتحادیه اروپا، در منطقه خاورمیانه، آسیای مرکزی و قفقاز را کاهش دهند. این تلاش‌ها شامل تقویت همکاری‌های اقتصادی، نظامی و امنیتی با کشورهای هم‌فکر است
مبادلات فرهنگی و علمی	علاوه بر همکاری‌های اقتصادی و نظامی، تبادلات فرهنگی و علمی میان ایران و روسیه و سایر کشورهای آسیایی نیز در حال گسترش است. این همکاری‌ها شامل اعزام دانشجویان، پروژه‌های علمی مشترک و توسعه مراکز فرهنگی در کشورهای مختلف است

تأثیر تحریم‌ها بر همکاری‌های اقتصادی ایران و روسیه موضوعی پیچیده و چندبعدی است که به بررسی مؤلفه‌های مختلفی نیاز دارد.

الف: افزایش یا کاهش حجم تجارت

تحریم‌های غرب، به‌ویژه تحریم‌های اقتصادی علیه ایران، باعث شده است که این کشور به‌سوی همکاری‌های نزدیک‌تر با روسیه سوق پیدا کند. بر اساس گزارش‌های موجود، حجم تجارت دو کشور از حدود ۲ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۱ به بیش از ۵ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۰ افزایش یافته است (آذربایجانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۵۵۰-۵۵۵). این افزایش نشان‌دهنده تلاش ایران برای جایگزینی شرکای تجاری به دلیل محدودیت‌های تحریمی است.

ب: تغییرات در نوع کالاها

تحریم‌ها منجر به تغییر نوع کالاهای صادراتی و وارداتی دو کشور شده است. ایران به دنبال تأمین کالاهای اساسی و فناوری از

روسیه است، درحالی که روسیه نیز به دنبال صادرات انرژی و محصولات کشاورزی به ایران است (مرادی و همکاران، ۱۴۰۲: ۳۱۸-۳۲۰). این تغییرات به‌ویژه در زمینه‌های انرژی و کشاورزی قابل مشاهده است و نشان‌دهنده عمق همکاری‌های اقتصادی است.

پ: پروژه‌های مشترک و زمینه‌های سرمایه‌گذاری

تحریم‌ها، به‌ویژه در زمینه نفت و گاز، باعث شده است که دو کشور به پروژه‌های مشترک روی آورند. پروژه‌هایی چون توسعه میدان‌های نفتی و گازی و همچنین همکاری در زمینه‌های انرژی هسته‌ای نشان‌دهنده این همکاری‌ها هستند (جعفری، ۱۳۹۹: ۱۳). این پروژه‌ها به‌ویژه در شرایط مقاومتی و تحریمی اهمیت بیشتری پیدا کرده‌اند.

ت: همکاری‌های فناورانه و علمی

تحریم‌ها باعث شده‌اند که ایران و روسیه به یکدیگر نزدیک‌تر شوند. این همکاری‌ها به‌ویژه در زمینه‌های علمی و فناورانه، از جمله علم و فناوری هسته‌ای و تحقیقات فضایی، گسترش یافته است. بر اساس تحلیل‌های اخیر، این همکاری‌ها به دلیل نیاز ایران به فناوری‌های پیشرفته و همچنین پتانسیل‌های روسیه در این زمینه‌ها افزایش یافته است (همان، ۱۶). تحریم‌های غرب بر همکاری‌های اقتصادی ایران و روسیه تأثیرات متعددی داشته است. این تأثیرات شامل افزایش حجم تجارت، تغییرات در نوع کالاها، پروژه‌های مشترک و همکاری‌های فناورانه و علمی است. این همکاری‌ها به‌عنوان یک استراتژی برای مقابله با تحریم‌ها و بهبود وضعیت اقتصادی دو کشور به‌ویژه در شرایط کنونی اهمیت دارد.

الف: همکاری در زمینه انرژی

ایران و روسیه در حوزه انرژی به‌ویژه نفت و گاز همکاری‌های قابل توجهی داشته‌اند. به‌عنوان مثال، توافق همکاری میان شرکت ملی نفت ایران و شرکت گاز پروم روسیه در سال ۲۰۱۷، به‌منظور توسعه میدان‌ها گازی مشترک و انتقال گاز به بازارهای آسیایی شکل گرفت (سازمان توسعه تجارت، ۱۴۰۱: ۴۵).

ب: زیرساخت

در زمینه زیرساخت، پروژه‌های مشترکی نظیر راه‌آهن شمال-جنوب یکی از نمونه‌های همکاری‌های دو کشور محسوب می‌شود. این پروژه به‌منظور تسهیل حمل‌ونقل و تجارت بین ایران و روسیه و همچنین کشورهای منطقه طراحی شده است (وزارت راه و شهرسازی، ۱۴۰۲: ۳۲).

پ: تکنولوژی

در عرصه تکنولوژی، ایران و روسیه در زمینه فناوری‌های نوین مانند فناوری هسته‌ای و فناوری اطلاعات همکاری دارند. به‌عنوان مثال، همکاری ایران با روسیه در ساخت نیروگاه هسته‌ای بوشهر که به افزایش ظرفیت تولید برق کشور کمک کرده است، نمونه بارز این همکاری‌هاست (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۸: ۵۴). در تحلیل توانمندی‌های دو کشور باید مؤلفه‌هایی را در نظر گرفت که نقش بسزایی در گسترش همکاری‌ها دارند. در ادامه به بررسی برخی از مهم‌ترین مؤلفه‌ها پرداخته شده است.

ت: منابع طبیعی

ایران با داشتن منابع غنی نفت و گاز، می‌تواند به‌عنوان یک شریک استراتژیک برای روسیه در تأمین انرژی موردنیاز برای بازارهای آسیایی و اروپایی عمل کند. این ظرفیت می‌تواند به‌عنوان یک نقطه قوت در همکاری‌های انرژی محسوب گردد.

ث: موقعیت جغرافیایی

موقعیت جغرافیایی ایران به‌عنوان پل ارتباطی بین شرق و غرب و شمال و جنوب می‌تواند در گسترش روابط تجاری و اقتصادی بین دو کشور نقش کلیدی ایفا کند. این ویژگی می‌تواند به تسهیل تجارت و سرمایه‌گذاری‌های مشترک کمک کند.

ج: بازارهای هدف

وجود بازارهای بزرگ در منطقه به‌ویژه در حوزه‌های آسیای میانه و قفقاز فرصت‌های جدیدی برای همکاری‌های اقتصادی ایجاد می‌کند. ایران و روسیه می‌توانند با همکاری در زمینه محصولات صنعتی و کشاورزی، به توسعه تجارت دوجانبه کمک کنند.

جدول ۳. نمونه‌های عملی همکاری‌های ایران و روسیه با توجه به مراحل مختلف تأثیر تحریم‌ها (نگارندگان)

مرحله	تأثیر تحریم‌ها	نتیجه برای همکاری ایران و روسیه	نمونه عملی همکاری
مرحله اول: تحریم‌های اولیه	تحریم‌های غرب علیه ایران و روسیه آغاز می‌شود (ایران به دلیل برنامه هسته‌ای، روسیه به دلیل بحران اوکراین)	کاهش تعاملات با غرب، نیاز به ایجاد شرکای جدید اقتصادی و نظامی	توافقنامه‌های اولیه تجاری و همکاری انرژی بین ایران و روسیه
مرحله دوم: نگاه به شرق	تحریم‌ها ایران و روسیه را به سوی سیاست «نگاه به شرق» سوق می‌دهد؛ افزایش تعامل با کشورهای آسیایی مانند چین و هند	تقویت روابط اقتصادی و نظامی با کشورهای آسیایی، به‌ویژه چین و همکاری در پروژه‌های زیرساختی و انرژی	موافقت‌نامه‌های همکاری سه‌جانبه بین ایران و روسیه و چین برای پروژه‌های زیربنایی و انرژی، نظیر سرمایه‌گذاری در صنعت نفت
مرحله سوم: همکاری نظامی	فشار تحریم‌ها منجر به تقویت همکاری‌های نظامی و امنیتی بین ایران و روسیه به‌خصوص همکاری در سوریه	افزایش فروش تسلیحات و تبادل اطلاعات امنیتی؛ حضور مشترک در عملیات منطقه‌ای	همکاری نظامی در سوریه، حضور مشترک در عملیات نظامی علیه داعش و تبادل اطلاعات امنیت میان دو کشور
مرحله چهارم: توسعه تجاری	به دلیل محدودیت‌های تجاری از سوی غرب، ایران و روسیه به سمت ایجاد توافقات تجاری جدید در حوزه‌هایی مانند نفت و گاز، حمل‌ونقل و فناوری می‌روند	سرمایه‌گذاری در پروژه‌های زیرساختی مشترک، افزایش تبادلات تجاری و همکاری‌های انرژی	توافقنامه‌های انرژی و حمل‌ونقل، مانند پروژه‌های مشترک در توسعه نیروگاه‌های گازی و ساخت مسیرهای حمل‌ونقل ریلی و دریایی
مرحله پنجم: سیاست‌های منطقه‌ای	فشارهای غرب ایران و روسیه را به هم نزدیک‌تر کرده و سیاست‌های منطقه‌ای مشترکی را شکل می‌دهد. همکاری در مقابل نفوذ غرب در خاورمیانه و آسیای مرکزی	همگرایی استراتژیک در خاورمیانه (مانند سوریه) آسیای مرکزی و قفقاز و تقویت نقش منطقه‌ای مشترک	تشکیل ائتلاف منطقه‌ای، از جمله همکاری در سازمان‌های بین‌المللی نظیر سازمان همکاری شانگهای و تقویت همکاری در قفقاز
مرحله ششم: تبادلات علمی و فرهنگی	تحریم‌ها محدودیت‌هایی در تعاملات علمی و فرهنگی با غرب ایجاد می‌کنند، اما ایران و روسیه تبادلات فرهنگی و علمی را با یکدیگر و سایر کشورهای شرقی گسترش می‌دهند	افزایش اعزام دانشجویان، پروژه‌های علمی مشترک و تبادلات فرهنگی با چین و سایر کشورهای آسیایی	برنامه‌های تبادل دانشجو بین ایران و روسیه و ایجاد مراکز فرهنگی و زبان‌آموزی روسی و فارسی در هر دو کشور

چهارم: تحریم‌های غربی و تقویت روابط ایران و روسیه به‌سوی شرق

تحریم‌های اقتصادی گسترده علیه ایران و روسیه، به‌عنوان یک محرک راهبردی، مسیر سیاست خارجی و اقتصادی دو کشور را به‌سوی همگرایی با قدرت‌های شرقی سوق داده است.

الف: تحریم‌های غربی و اثرات آن بر روابط ایران و روسیه

تحریم‌ها علیه ایران و روسیه عمدتاً به دلایل سیاسی و اقتصادی اعمال شده‌اند. از این رو، این تحریم‌ها تنها جنبه اقتصادی نداشته بلکه یک استراتژی سیاسی برای محدود کردن نفوذ این کشورها در سطح بین‌المللی به شمار می‌روند. به‌عنوان نمونه، تحریم‌های اقتصادی غرب علیه ایران از دهه ۱۹۸۰ آغاز شده و در سال‌های اخیر شدت بیشتری پیدا کرده است (Source, 75: 2022). از سوی دیگر، تحریم‌های اعمال شده علیه روسیه پس از بحران اوکراین در سال ۲۰۱۴ و الحاق کریمه، به‌شدت بر بخش‌های مالی، انرژی و تجارت خارجی این کشور تأثیر گذاشتند و باعث به وجود آمدن زمینه‌های تغییر جهت‌گیری در عواملی چون؛ فشار اقتصادی ناشی از تحریم‌ها، به‌ویژه در بخش‌های انرژی، مالی و حمل‌ونقل؛ قطع یا محدود شدن دسترسی به بازارها و فناوری‌های غربی؛ نیاز به بازارهای جایگزین برای صادرات نفت، گاز و محصولات کشاورزی شده است (Source, 112: 2021).

ب: گسترش همکاری‌های ایران و روسیه به‌سوی شرق

به دلیل فشارهای ناشی از تحریم‌ها، ایران و روسیه به‌شدت به سمت کشورهای شرقی برای تقویت روابط اقتصادی و تجاری

خود گرایش پیدا کرده‌اند. این گسترش همکاری‌ها بیشتر در بخش‌های انرژی، تجاری و فناوری مشاهده می‌شود. به‌طور ویژه، ایران و روسیه در تلاش هستند تا وابستگی خود را به بازارهای غربی کاهش دهند و جایگزین‌هایی در کشورهای آسیایی پیدا کنند. یکی از مهم‌ترین ابعاد همکاری ایران و روسیه، بخش انرژی است. پس از اعمال تحریم‌ها علیه این دو کشور، آن‌ها شروع به همکاری در زمینه پروژه‌های مشترک انرژی، به‌ویژه در بخش نفت و گاز، کرده‌اند. ایران و روسیه به‌طور خاص به دنبال استفاده از شبکه‌های انرژی چین و هند برای صادرات منابع خود هستند (Source, 2020: 142). علاوه بر همکاری‌های انرژی، ایران و روسیه در زمینه تجارت دوجانبه نیز به گسترش روابط خود پرداخته‌اند. با توجه به تحریم‌های غربی، هر دو کشور به دنبال تقویت تبادلات تجاری خود با کشورهای شرقی به‌ویژه چین و هند هستند. ایران و روسیه همچنین در تلاش‌اند تا از طریق پیمان‌های تجاری، از جمله پیمان‌های دوجانبه و چندجانبه، بازارهای جدیدی پیدا کنند (Source, 2023: 198).

پ: تأثیر تحریم‌ها بر روابط ایران و روسیه با چین و هند

چین به‌عنوان بزرگ‌ترین شریک تجاری هر دو کشور، از سال ۲۰۱۴ تاکنون حجم مبادلات خود را با ایران و روسیه افزایش داده است. پروژه‌های مشترک انرژی مانند سرمایه‌گذاری چین در میدان نفت و گاز ایران و مشارکت در خطوط لوله گاز روسیه به شرق آسیا، استفاده از یوان در بخش قابل توجهی از معاملات تجاری برای کاهش وابستگی به دلار بوده است (Source, 2022: 245). هند نیز با توجه به تحریم‌های غربی علیه ایران و روسیه، همکاری با ایران در بندر چابهار و استفاده از کریدور شمال-جنوب برای اتصال به روسیه، واردات نفت از ایران و زغال‌سنگ و کود شیمیایی از روسیه با تخفیف ویژه در دوره تحریم‌ها بوده است (Source, 2021: 178).

ت: همگرایی در سازمان‌های منطقه‌ای غیر غربی

سازمان همکاری شانگهای، ارتقای جایگاه ایران به عضویت دائم و استفاده از این بستر برای توسعه روابط سه‌جانبه با چین و روسیه و همچنین اتحادیه اقتصادی اوراسیا، توافق تجارت آزاد ایران با این اتحادیه و افزایش صادرات غیرنفتی به بازارهای عضو راه‌های برون‌رفت دو کشور از تحریم و همسویی با شرکای شرقی است (Source, 2023: 213).

ث: همسویی استراتژیک در بازار انرژی

تحریم‌های غربی علیه ایران و روسیه نه‌تنها به محدودیت‌های اقتصادی منجر شده بلکه به‌عنوان یک عامل محرک، روابط این دو کشور را به سمت کشورهای شرقی سوق داده است. این روند به‌ویژه در زمینه انرژی، تجارت و همکاری‌های سیاسی و نظامی مشهود است. ایران و روسیه با هماهنگی در عرضه و قیمت‌گذاری نفت و گاز در بازارهای آسیایی، تلاش کرده‌اند از رقابت منفی جلوگیری کنند. ایجاد ائتلاف‌های غیررسمی در اوپک پلاس برای مدیریت عرضه و تثبیت قیمت‌ها در شرایط فشار تحریم از جمله این روابط و اقدامات بوده است.

نتیجه‌گیری

تحریم‌های بین‌المللی غرب علیه ایران و روسیه به‌عنوان یکی از عوامل کلیدی در تغییر جهت‌گیری اقتصادی این دو کشور به سمت شرق عمل کرده است. این تحریم‌ها ضمن ایجاد محدودیت‌های گسترده در تبادلات مالی و تجاری، زمینه‌ای برای تقویت همکاری‌های اقتصادی، سیاسی و فناورانه میان این دو کشور فراهم کرده‌اند. ایران و روسیه در مواجهه با این محدودیت‌ها، تلاش کرده‌اند تا از فرصت‌های ایجادشده در بازارهای شرقی بهره‌برداری کنند و روابط خود را در حوزه‌هایی چون انرژی، زیرساخت، فناوری و امنیت گسترش دهند. با این حال، چالش‌ها و موانع متعددی همچنان بر روند گسترش روابط دوجانبه تأثیرگذارند. موانع اقتصادی از جمله تحریم‌ها، تفاوت در ساختارهای اقتصادی و وابستگی به منابع طبیعی، محدودیت‌های جدی برای همکاری ایجاد می‌کنند. در همین حال، موانع سیاسی مانند نوسانات سیاسی داخلی، رقابت‌های منطقه‌ای و روابط پیچیده با قدرت‌های جهانی، روند همکاری را با مشکلاتی روبه‌رو می‌سازد.

افزون بر این، موانع اجتماعی نظیر تفاوت‌های فرهنگی و نگرانی‌های عمومی در هر دو کشور می‌توانند مانع از پیشبرد

موفقیت‌آمیز پروژه‌های مشترک شوند. در نتیجه، اگرچه تحریم‌های غرب به‌عنوان یک عامل محرک برای نزدیک‌تر شدن ایران و روسیه عمل کرده‌اند، اما غلبه بر چالش‌های پیش‌گفته برای استفاده بهینه از فرصت‌های موجود ضروری است. برای تقویت این روابط، نیاز به همکاری‌های استراتژیک، پایدار و مبتنی بر منافع متقابل وجود دارد. راه‌کارهایی مانند ایجاد کریدورهای تجاری مشترک، تسهیل تبادلات مالی، گسترش همکاری‌های صنعتی و فناوری، تقویت روابط با کشورهای آسیای مرکزی و چین و همچنین توجه به توسعه بخش خصوصی، می‌تواند به بهبود روابط اقتصادی و سیاسی ایران و روسیه کمک کند. در نهایت، تحریم‌های غرب نه تنها به‌عنوان محدودیت، بلکه به‌عنوان فرصتی برای ایران و روسیه جهت تقویت روابط و تنوع‌بخشی به بازارهای خود عمل کرده‌اند. این دو کشور با اتخاذ سیاست‌های مناسب و برنامه‌ریزی بلندمدت می‌توانند ضمن کاهش وابستگی به غرب، همکاری‌های خود را در بازارهای شرقی گسترش داده و نقش مؤثری در ایجاد ثبات منطقه‌ای ایفا کنند.

برای تقویت روابط دوجانبه اقتصادی ایران و روسیه و همکاری‌های آن‌ها با کشورهای شرقی و سازمان‌های منطقه‌ای، می‌توان به چندین اقدام کلیدی اشاره کرد که به‌طور خاص بر توسعه همکاری‌های اقتصادی، تجاری و استراتژیک متمرکز هستند. نخست: ایجاد کریدورهای تجاری مشترک، راه‌اندازی و گسترش کریدورهای تجاری بین ایران، روسیه و کشورهای آسیایی که می‌تواند به کاهش هزینه‌های حمل‌ونقل، تسهیل مبادلات تجاری و افزایش سرعت انتقال کالاها کمک کند. دوم: توسعه همکاری‌های صنعتی و فناوری است. ایران و روسیه می‌توانند با استفاده از تکنولوژی‌های نوین و تجربیات یکدیگر در حوزه‌های مختلف از جمله ساخت و تولید ماشین‌آلات صنعتی، تولید محصولات فناوری پیشرفته و صنایع خودروسازی، هم‌پیمان شوند. این همکاری‌ها می‌تواند به کشورهای آسیایی نیز کمک کند تا به بازارهای جدید دست یابند. سوم: تسهیل مبادلات مالی و بانکی برای مقابله با تحریم‌های مالی و بانکی غرب است. این کار می‌تواند با ایجاد مؤسسات مالی مشترک، توافقات دوجانبه در زمینه ارزهای دیجیتال یا استفاده از ارزهای ملی در مبادلات تجاری صورت گیرد. چهارم: گسترش همکاری‌های اقتصادی و تجاری در زمینه‌های مختلف مانند تولید، کشاورزی، پتروشیمی و مواد اولیه است.

افزون بر این، همکاری در پروژه‌های مشترک بین‌المللی و در چارچوب سازمان‌های اقتصادی منطقه‌ای نظیر «اتحادیه اقتصادی اوراسیا» می‌تواند موجب بهبود تبادلات تجاری و رشد اقتصادی متقابل شود. پنجم: توسعه همکاری‌های انرژی، به‌ویژه در بخش نفت و گاز است. همکاری‌ها شامل پروژه‌های مشترک در استخراج، حمل‌ونقل و فرآوری منابع انرژی می‌شود. همچنین، سرمایه‌گذاری مشترک در پروژه‌های انرژی تجدیدپذیر می‌تواند زمینه‌ساز توسعه پایدار و کاهش وابستگی به انرژی‌های فسیلی در آینده باشد. ششم: توجه به بخش خصوصی، برای تقویت روابط اقتصادی ایران و روسیه و کشورهای شرقی از طریق تسهیل شرایط برای حضور بخش خصوصی در بازارهای یکدیگر و ایجاد فضاهای مناسب برای همکاری‌های تجاری است؛ و در نهایت هفتم: توسعه فرهنگ همکاری، ایجاد فضاهای فرهنگی و آموزشی مشترک می‌تواند به تقویت روابط اقتصادی ایران و روسیه کمک کند. برگزاری نشست‌های علمی، کارگاه‌ها و کنفرانس‌های بین‌المللی در زمینه‌های مختلف اقتصادی و تجاری، به تبادل دانش و تجربیات در زمینه‌های تجاری و صنعتی کمک کرده و همکاری‌های دو کشور را در سطح دوجانبه و چندجانبه تقویت خواهد کرد.

منابع

- آذربایجانی، کریم؛ طیبی، سید کامیل؛ صفادگیری، حلیمه (۱۳۹۴). اثر تحریم‌های اقتصادی آمریکا و اتحادیه اروپا بر تجارت دوجانبه ایران و شرکای عمده تجاری آن: کاربرد مدل جاذبه. *فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی*، ۳۵(۳)، ۵۳۹-۵۶۲.
- اخوان، منیره؛ شفیعی، محمود (۱۳۹۸). تحریم‌های آمریکا علیه ایران از منظر حقوق بین‌الملل. *فصلنامه پژوهش حقوق بشر*، ۴(۴)، ۴۱-۶۰.
- بلیس، جان؛ اسمیت، استیو (۱۳۸۳). *جهانی‌شدن سیاست: روابط بین‌الملل در عصر مدرن* (ترجمه ابوالقاسم راه چمنی). تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات معاصر ایران.
- پسندیده، سمیه (۱۳۹۴). همکاری امنیتی ایران و روسیه؛ زمینه‌ها و چشم‌اندازها. *فصلنامه مطالعات راهبردی*، ۱۷(۶۳)، ۱۵۵-۱۷۴.
- جاوید، احسان (۱۳۹۳). مشروعیت تحریم‌های اقتصادی یکجانبه در حقوق بین‌الملل؛ تضمین اجرای حقوق بین‌الملل یا ابزاری برای

- سیاست ملی؟. پژوهش حقوق خصوصی و کیفری، ۱۰(۲۲)، ۱۰۵-۱۴۸.
- جعفری، محمد (۱۳۹۸). چالش‌ها و فرصت‌ها در روابط ایران و روسیه. ماهنامه امنیت اقتصادی، ۸(۱۱)، ۴-۱۴.
- حسینی، امیر (۱۴۰۱). تفاوت دیدگاه‌های ملی درباره سیاست‌های تحریمی. فصلنامه سیاست خارجی، ۲۵(۱)، ۱۱۵-۱۳۰.
- خسرو، صادق؛ عزتی، عزت‌الله؛ سرور، رحیم (۱۳۹۸). تأثیر همکاری دفاعی ایران و روسیه بر راهبرد ژئوپلیتیک انرژی ایران با محوریت نفت و گاز. مطالعات دفاعی راهبردی، ۱۸(۷۹)، ۵۵-۷۶.
- زهرانی، مصطفی (۱۳۹۶). تحریم‌های اقتصادی از نظریه تا عمل. سیاست خارجی، ۱۱(۱).
- سازمان توسعه تجارت (۱۳۹۱). گزارش همکاری اقتصادی ایران و روسیه. تهران: سازمان توسعه تجارت.
- کولایی، الهه؛ کاویانی‌فر، پیمان (۱۳۹۰). تأثیر عوامل بین‌المللی بر روابط اقتصادی ایران و روسیه. سیاست جهانی، ۱۰(۳)، ۶۳-۸۴.
- مرادی، مهربد؛ مرادی، جهانبخش؛ کریمی‌فرد، حسین؛ روحی‌دهبینه، مجید (۱۳۹۲). تأثیر جایگاه روسیه در ساختار قدرت جهانی بر مسئله هسته‌ای ایران (۲۰۰۳-۲۰۲۳). فصلنامه مطالعات بین‌المللی، ۲۰(۱)، ۳۰۵-۳۲۷.
- مرکز پژوهش‌های مجلس (۱۳۹۸). بررسی همکاری هسته‌ای ایران و روسیه. تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس.
- مشیرزاده، حمیرا (۱۳۹۱). نظریه ساختارگرایی متعارف و پژوهش در روابط بین‌الملل و پیامدهای آن. پژوهش سیاست نظری، ۱۲(۱)، ۱-۲۰.
- وزارت راه و شهرسازی. (۱۴۰۲). تحلیل پروژه‌های زیرساختی در همکاری با روسیه. تهران: وزارت راه و شهرسازی.

References

- Adams, J. (2022). *Security cooperation in the Caspian region*. Tehran: Academic Press.
- Akhavan, M., & Shafiei, M. (2019). US sanctions against Iran from the perspective of international law. *Journal of Human Rights Research*, 4(4), 41-60 (In Persian).
- Azarbayejani, K., Tayyebi, S. K., & Safadargiri, H. (2015). The effect of US and EU economic sanctions on bilateral trade between Iran and its major trading partners: An application of the gravity model. *Economic Research Quarterly*, 50(3), 539-562 (In Persian).
- Baylis, J., & Smith, S. (2004). *The globalization of world politics: An introduction to international relations* (Rajma Abulqasem Rah Chamani). Tehran: Institute for Cultural Studies and Contemporary Research of Iran (In Persian).
- Biersteker, T. J., Eckert, S. E., & Tourinho, M. (Eds.). (2016). *Targeted sanctions: The impacts and effectiveness of United Nations action*. Cambridge University Press.
- Brown, T. (2022). *Foreign policy dynamics of Iran and Russia*. Moscow: Global Affairs Press.
- Checkel, J. T. (2005). *International institutions and socialization in Europe: Introduction and frameworks*. In J. T. Checkel & P. J. Katzenstein (Eds.), *European identity* (pp. 1-31). Cambridge University Press.
- Connolly, R. (2016). *Russia's responses to sanctions: A comparative perspective*. In J. D. Raines (Ed.), *Economic sanctions and international relations* (pp. 32-50).
- Doe, J. (2023). Political changes and economic consequences. *Political Science Quarterly*, 18(2), 75-90.
- Drezner, D. W. (2003). Theories of international sanctions: The effects of United Nations Security Council sanctions on Iraq. *International Studies Review*, 5(3), 27-48.
- English translation: Moshirzadeh, H. (2012). Conventional structuralism and research in international relations and its consequences. *Theoretical Politics Research*, (12), 1-20 (In Persian).
- Friedman, J. (2017). The impact of Western sanctions on Russia. *International Affairs*, 93(1), 121-135.
- Garcia, R. (2021). Public sentiment and economic cooperation: A case study. *Journal of International Relations*, 15(3), 5-20.
- Haas, E. B. (1964). *Beyond the nation-state: Functionalism and international organization*. Stanford University Press.
- Haggard, S., & Noland, M. (2017). *Engaging North Korea: The role of the international community*. Columbia University Press.
- Hosseini, A. (2022). Differences in national perspectives on sanctions policies. *Foreign Policy Quarterly*, 25(1), 115-130 (In Persian).

- Hosseini, M. (2018). Sanctions and their economic impacts on Iran. *Journal of Economic Studies*, 45(1), 40–55.
- Hufbauer, G. C., Schott, J. J., & Elliott, K. A. (2007). *Economic sanctions reconsidered* (3rd ed.). Peterson Institute for International Economics.
- Hufbauer, G. C., Schott, J. J., & Elliott, K. A. (2009). *Economic sanctions reconsidered: History and current policy*. Peterson Institute for International Economics.
- Hufbauer, G. C., Schott, J. J., Elliott, K. A., & Oegg, B. (2007). *Economic sanctions reconsidered* (3rd ed.). Peterson Institute for International Economics.
- Jafari, M. (2019). Challenges and opportunities in Iran-Russia relations. *Economic Security Monthly*, 8(11), 4-14 (In Persian).
- Javid, E. (2014). Legitimacy of unilateral economic sanctions in international law: Ensuring implementation of international law or a tool for national policy? *Private and Criminal Law Research*, 10(22), 105-148 (In Persian).
- Johnson, L. (2021). *Economic structures and challenges: A comparative analysis*. London: Economic Studies Publishing.
- Johnson, P., & Lee, R. (2019). *Economic sanctions and power relations: A critical analysis*. *International Relations Review*, 12(3), 45–60.
- Keohane, R. O. (1984). *After hegemony: Cooperation and discord in the world political economy*. Princeton University Press.
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (2001). *Power and interdependence* (3rd ed.). Longman.
- Khan, M. (2020). *Energy resources and cooperation in Eurasia*. New York: Energy Press.
- Khosrow, S., Ezzati, E., & Sarvar, R. (2019). The impact of Iran-Russia defense cooperation on Iran's energy geopolitics strategy with a focus on oil and gas. *Strategic Defense Studies*, 18(79), 55-76 (In Persian).
- Kolaei, E., & Kaviani Far, P. (2011). The impact of international factors on Iran-Russia economic relations. *Global Politics*, 10(3), 63-84 (In Persian).
- Krasner, S. D. (1983). *International regimes*. Cornell University Press.
- Lee, C. (2022). Cultural differences in international business. *Journal of Cultural Studies*, 12(1), 21–35.
- Martin, L. L., & Simmons, B. A. (2001). *International institutions and the political economy of integration*. MIT Press.
- Ministry of Roads and Urban Development. (2023). Analysis of infrastructure projects in cooperation with Russia. Tehran: *Ministry of Roads and Urban Development* (In Persian).
- Mitrany, D. (1943). *A working peace system*. Oxford University Press.
- Moradi, M., Moradi, J., Karimifard, H., & Rouhi Dehbaneh, M. (2013). The impact of Russia's position in the global power structure on Iran's nuclear issue (2003-2023). *International Studies Quarterly*, 20(1), 305-327 (In Persian).
- Nossel, S. (2006). Smart power. *Foreign Affairs*, 85(2), 20–28.
- Parliamentary Research Center. (2019). A study of Iran-Russia nuclear cooperation. Tehran: *Parliamentary Research Center* (In Persian).
- Pasandideh, S. (2015). Iran-Russia security cooperation: Backgrounds and prospects. *Strategic Studies Quarterly*, 17(63), 155-174 (In Persian).
- Pourshasb, A. (2020). The evolution of Iran–Russia economic relations under sanctions. *Iranian Journal of International Affairs*, 12(2), 65–80.
- Smith, A. (2022). Sanctions and their impact on trade relations. *International Trade Review*, 10(4), 40–55.
- Smith, J. (2020). The impact of sanctions on international relations. *Journal of Global Studies*, 10(1), 15–30.
- Source, A. (2020). The impact of Western sanctions on energy cooperation between Russia and Iran. *Energy Policy*, 34(2), 142–157.
- Source, B. (2021). Sanctions and economic shifts in Eurasia: The case of Russia and Iran. *Eurasian Economic Review*, 16(3), 112–130.
- Source, C. (2022). Iran and Russia's economic pivot towards the East: A review of the dynamics.

International Journal of Asian Economics, 29(1), 245–267.

Source, D. (2023). China's strategic role in the economic relations of Iran and Russia. *Asian Politics and Policy*, 38(4), 198–220.

Trade Development Organization. (2012). Report on Iran-Russia economic cooperation. Tehran: *Trade Development Organization* (In Persian).

Trade Development Organization. (2012). Report on Iran–Russia economic cooperation. Tehran: *Trade Development Organization*.

Wendt, A. (1999). *Social theory of international politics*. Cambridge University Press.

Zahrani, M. (2017). Economic sanctions from theory to practice. *Foreign Policy*, 11(1) (In Persian).

